

USTAV SÜDA JA TRUU KÄSI

J. H. Rosenplänteri maakeele päeva- raamat. Faksiimiletrükk keeleliselt redigeeritud rööpteksti, kommentaaride ja saatesõnaga. Koostanud Vello Paatsi ja Kristi Metste. *Litteraria*. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Vihik 25. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2012. 223 lk.

„Mõtles ja pea meles, et Jumala ja inimeste ees sinnult nõutakse, et so süda ustav ja so käsi truu peab ollema,“ kirjutab Pärnu pastor Johann Heinrich Rosenplänter 1833. aasta 14. mail oma päevaraamatusse ümber siis juba rohkem kui sada aastat tagasi ilmunud eestikeelseid manitsussõnu. Vaimulik elamisejuhatusraamatuke aastast 1726 on Rosenplänterile lugemisel sedavõrd meeldinud, et ta avaldab selle redigeeritud uustrukina 1834. aasta kalendrisabas. Küllap võime selle ridadest leida midagi talle endale tõepoolest iseloomulikku: aktiivne enesevaatlus ja püüd paremaks muutuda, igapäevane tegus ligimesearmastus ja omakasupüüdmatkus kui tee Jumala juurde. Kui lisame siia valgustus- ja romantismiajastu optimistliku unistuse, et loodud asju ja algupäraseid rahvaid paremini tundma õppides suudetakse parandada ka inimliku rumaluse ja pimeduse poolt rikutud maailma – hoiak, mida Rosenplänter ilmselt jagas –, siis on meil juba mitu juhtnööri, et vastata küsimusele, miks Rosenplänter tegi kõike seda, mida ta tegi.

Ent ometi: kuidas ta jaksas? Nagu Vello Paatsi on siinse ajakirja veergudel 2002. aastal selgitanud, pole Liivimaalt (Valmierast) pärit Rosenplänteri esto-

filset tegevust vist motiveerimas olnud eesti või läti soost esivanemaid. Võiks ju mõtiskleda emaema neiupõlvenime üle (Türck), ent rääkigu see millest tahes, vaevalt küll, et juba paar aastat enne tütrepoja sündi surnud vanaema ulatuks mõjutama poisi täismehega. Miks Rosenplänter – lisaks igapäevasele tööküllasele pastoritegevusele rahvarohkes Pärnu kihelkonnas – kogus, korraldas ja uuris eestikeelseid ja Eestisse puutuvaid raamatuid ja käsikirju? Miks ta andis paarikümne aasta jooksul välja maarahva keelele ja kultuurile pühendatud ajakirja, hoolimata isiklikust majanduskahjust ja sagedastest kriitikutest? Viimaste hulka kuulus ka kõrgesti hinnatud sõpru ja kaastöölisi, näiteks Otto Wilhelm Masing, kelle rohkeid ettevõtmisi Rosenplänter ikka toetas teenijavennaliku abivalmidusega. Miks ta rajas koole ja õpetas omaenese lasteparve harimise kõrval ja omaenese kodu kitsastes oludes välja mitmeid tublisid eesti koolmeistreid, köstreid ja kirjamehi? Miks ta Pärnu surnuaia näitel püüdis parandada üldist matuse- ja kalmistukultuuri? Miks ta selle nimel, et eesti ja läti talupoeg õpiks kaunisti kirjutama, oli kirjanäidiste väljaandmisel valmis kandma tublit rahariski, mis päädiski suure kahjumiga? Majanduslikult just tasuv polnud ilmselt ta muugi kirjamehetegevus, nt eestikeelne luuleantoloogia, aiapidamisõpetus, aabits, koolireeglid, jutlus ja kalendrikaastöö või mitmes keeles ajakirjandusartiklid. Ja kui trükkimiseks polnud raha, siis käsikirju võis ikkagi koostada. Miks ta pani kokku eesti-saksa sõnaraamatut? Miks ta kogus taimi ja kirjeldas neid,

märkides üles ka eestikeelseid taime-nimetusi? Miks ta kirjutas eestikeelse klaverimänguõpetuse ja botaanikaõpiku? Miks ta üritas koguda eesti murde-näiteid ja rahvajutte?

Praegusaegse eesti kultuuri võlg alusmüüri rajanud Rosenpläneri ees on suur. Virga töömehe kohta on küll mitmeid detailuurimusi (Leo Anvelti, Ilse Veersalu, Arnold Kase, Gustav Vilbaste, Elsbet Pareki, Eva Aaveri, Vello Paatsi jt sulest), mis osaliselt vastavad eelmise lõigu küsimustele. Leidub ka lennukaid üldistusi tema ajastu kohta (Jaan Undusk, Ea Jansen jt), ent puudub tervikkäsitus. Silmas pidades toredat vanarahvatarkust, mille kohaselt iga hea asi tuleb omal ajal või natuke hiljem, ei usu ma siiski, et oleks põhjust ühineda Vello Paatsi pessimistliku mõttemõlgutusega Rosenpläneri eluloo kohta käiva artikli lõpus, kus ta loetleb meie teadusvõlgu Pärnu estofiilile: „Aga kas üldse vajamegi teateid peaaegu kahe sajandi tagustest sündmustest, meestest ja nende poolt kirjapandust, midagi me ju sellest ikkagi teame. Ei jagu tänapäeval vajalike asjade uurimiseks piisavalt raha, mis siis veel kaugest möödanikust kõnelda.” Ilmselt on tegemist olnud sarkastilise eneseirooniaga, et ustavat südant ja truud kätt tegudele õhutada.

Järjekordne tegu ongi tehtud: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolise arhiivi teadurid Kristi Metste ja Vello Paatsi on sarjas „*Litteraria*. Eesti kultuuriloo allikmaterjale” avaldanud kommenteeritud faksiimileväljaandena Rosenpläneri eestikeelse päeviku, st arhiivis säilitatava käsikirja „Maa-kele Päwa-ramat, mis J. H. R. kirjutand, et selle kelega tuttavamaks sada. Pernos 1833”.

„*Litteraria*” alguse ja nimepanemise lähedal viibinuna (nimi on pärit ühest Masingu kirjast Rosenplänerile, kus autor kurdab, et tal pole sugugi aega olnud tegelda *litteraria*’ga, st kirjamehetõesse puutuvaga) olen õnnelik, et ku-

nagistest sisukatest, ent vormilt viletsatest vihikukestest (määrdundkollased kaaned, kehv paber, halvasti loetav rotaprinttrükk) on praeguseks saanud välimusegi poolest tore üllitis. Sarja tulevikule mõeldes võiks Eesti Kirjandusmuuseum ehk kaaluda eelretsenseerimise sisseseadmist ja miks mitte ka rahvusvahelise toimetuskolleegiumi kokkukutsumist, sest tekstide teaduslik publitseerimine on vägagi rahvus- ja riigiülene uurimisala. Nii võiks talitada eelkõige selleks, et ära kasutada asjatundjate koostöös loodetavasti tekkinud sünergia, aga ka selleks, et taotleda väljaandele praeguses bürookraatlikus teadushierarhias paremat positsiooni, mida sari ilmingimata väärrib.

Sarja veerandsajas köide on küll nii sisult kui ka vormilt väärt juubelinumbrit kandma. Õnnestumine algab muidugi juba väärtuslikust ja kõnekast publitseerimisobjektist. Järgnevas keskendun aga eelkõige editsiooniseikadele. Hästi on korda läinud küljendamine ja makett, mille juures Maarja Roosi on ilmselt arvestanud koostajate soove ning nende valitud illustreerivat materjali. Esikaanel olev Seidlitzi foto Rosenpläneri kauaaegselt elu- ja töökohast, Pärnu Kuninga tänavast koos Eliisabeti kirikuga ja linnaelanikega on lihtsalt suurepärase. Oma osa kujunduses on ka Rosenpläneril: naudime käekirja – „rahulik, selge, lihtne ja siiski kaunis, näib kõnelevat nii hoolivusest lugeja vastu kui ka ärksast esteetilisest tundeist”, on varem iseloomustanud Leo Anvelt – ning tekstipaigutust ta päevikulehtedel, ka juurdekirjutuste, mahatõmbamiste ja marginaalide puhul. Koostajate ja kujundaja koostöö tulemusel on väljaanne väga käepärane: nii faksiimile kui ka kommentaariumisse kuuluv rööptekst koos joonealuste seletustega on korruga haaratavad, pole vaja edasi-tagasi lehitse-da. See ongi hea, sest ainus vormipuu-dus tundub olevat OÜ Paar liimköide, mille lehed vähemalt arvustaja käsutuses olnud eksemplaris kippusid kohati

irduma. Siiski ei usu, et kellelgi tekib tahtmine raamat lahti harutada ja kaheks köita, nagu koostajad lahkesti on loa andnud (lk 14).

Tekstide suurus on sobiv, kuskil pole tarvis suurusklassi järele haarata. Eessõnas võinuks muide täpsemalt mainida, kas originaal on reprodutseeritud algupärases suuruses, või kui suhet on muudetud, siis milline see on. Saame küll teada, et päevikukaustik on kvartformaadis (lk 11), ent nüüdsele „haritud asjaarmastajast lugejale”, keda üllitamisel on silmas peetud (lk 13), võib see määratlus jääda hämaraks. Rosenplänteri käekiri ja koostajate professionaalne oskus vanu tekste lugeda on olnud õnnelik kooslus: vaid korra märkasin pisikomistust, mis on võib-olla lihtsalt trükiviga, see kui tahes hoolikalt ette valmistatud väljaande visa kontvõõras: originaalteksti *jo* tähenduses 'juba' on väljalugemisel muutunud sidesõnaks *ja* (vrd lk 86–87, teine lõik). Minu jaoks uus, kuid täiesti aktsepteeritav tõlgendus on tekstis mitmel pool esineva keerundlühendi väljalugem *p.* (nt lk 34–35, 78–79, 90–91 ja mujal), lühendite nimestikus (lk 211) tähendusega *perge* 'edasi!; ja nii edasi'. Sisu on niisiis samaks jäänud: varem on seda tuntud „kriksarulli” (Eva Aaveri väljend ligatuuride jm keerundite kohta) enamasti peetud lühendiks *etc.* 'et cetera, ja nii edasi'. Kaaluda võinuks, kas ikka tasub rööptekstis kajastada Rosenplänteri eri esiletõstet erinevalt (sirget joont sõrendusega ja lainelist joont kursiiviga), sest a) mõlemal puhul on tegemist lihtsalt rõhutamisega, b) vahel on raske aru saada, kumma joonega on originaaltekstis tegemist, ja c) kursiivkirjale on rööptekstis antud teisigi funktsioone. Väljaandele lisavad väärtust saksakeelne resüme (tlk Imbi Pelkonen), lühendite nimestik, kommentaariumis viidatud ja lõpus looteluna esitatud kirjandus ning isiku- ja kohanimede registrid.

Eessõnas „Johann Heinrich Rosenplänter ja tema päevaraamat” on koos-

tajad andnud tuumaka lühiülevaate Rosenplänteri elukäigust ja -tööst, tema maakeelse päevaraamatu kultuurikonkreetist, tekkepõhjustest ning sisust. Räägitud on ka päevaraamatu publitseerimisloost: Mart Lepiku koostatud daatumita käsikirjast kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis ja Eva Aaveri avaldatud katkendist 1983. aasta Loomingu 1. numbris. Oleks ehk tasunud öelda sedagi, kas Aaver on Lepiku varasemat käsikirja kasutanud; viidanud alati korrektne Aaver sellele küll pole. Metste ja Paatsi on oma sõnul toetunud mõlemale tööle. On hea jälgida, kuidas (meenutagem Faehlmanni sõnu) eelkäijate õlgadele toetudes näeme kaugemale: nt kui Aaveri publikatsioon on 28 kommentaari, siis Metste ja Paatsi on sama tekstiosa (päevikutekst 29. maist kuni 8. juunini, mis kajastab üht Rosenplänteri keeleuurimisreisi) selgitanud sadakonnas allmärkuses. Kommentaaride hulk on kasvanud osalt keeleselgituste arvel, mida Aaver pole vajalikuks pidanud, ent ka reaalkommentaariid on uusüllitises põhjalikumad ja detailsemad. Tunnustust väärivad nt Rosenplänteri reisikirjelduses mainitud isikute ja kohtade lähem selgitamine: nii on koostajad lisanud täpsustusi tema enda suure perekonna liikmete kohta; Nurme veskiemand Flachist on saanud Rosenplänteri koguduseliige, Sauga mõisavalla Nurme veski emand Catharina Jakobine Flach; Pärnu-Jaagupi kirikuõpetaja peres elu lõpupäevi veetev vanapreili Hirschberger on tegelikult olnud Rosenplänteri arvatav pikaajaline tuttav, Pärnu garnisoni ohvitseri tütar ja kaua Pärnus elanud Maria Wilhelmine Luisa Hirschberg von Dollenstern (1751–1837); Vigala pastori Carl Eduard Harteni puhul on kiiduväärselt märgitud ka tema töö Jädivere ning Kuuda koolmeistrite seminari direktorina jne. Kõrvalisemaid isikuid välja selgitama hakata pole ometi vajalikuks peetud ja küllap nii on õige: nt Pärnu-Jaagupi pastori kaasa ja lapsed,

keda vanapreili Hirschberg on lahku-
se eest kiitnud (lk 70–71), või Tallinna
kreiskooli kojamees oma vanamooriga
(lk 84–85) on jäänudki nimepidi tund-
matuks nii Aaveri kui ka Metste-Paatsi
publikatsioonis.

Kogu kommentaarium on üldiselt
väga asjakohane. Lubatagu mul esitada
vaid mõned märkused (mittemööduand-
vad, nagu vanasti nii tabavalt öeldi).
Rosenplänteri päeviku saksakeelset
motot kommenteerides (lk 19) võinuks
mainida, et käsikirjalise teose O. W. Ma-
singu grammatiliste aforismide kohta
koostas Rosenplänter põhiliselt Masin-
gu kirjade ja Beiträges ilmunud kaastöö
põhjal; ka päeviku moto on algselt pärit
Masingu kirjast Rosenplänterile 3. jaa-
nuaril 1819 (vrd Masingu kirjaväljaan-
de 2. köide, lk 15 ja 21). Kommenteerida
võinuks ka lk 80–81 olevat tekstilõiku,
kus on juttu keisri käsust, mis nüüdselt
lubavat Liivimaal igäihel mõisaomani-
kuks saada. Keiser Nikolai I, kelle põ-
gusast Pärnu-läbisõidust Rosenplänter
nii toredasti kirjutab, on saanud kom-
mentaari (lk 50–51) ja kajastub ka isi-
kunimeregistris (lk 214), kuid jäänud
kommentaarita (ja registrimärgendita),
kui päevikus nime nimetamata rää-
gitakse keisrist ja tema troonipärijast
(*pärrispärrija*, lk 96–97). Samuti vääri-
nuks ehk lühidat kommentaari nii too
troonipärija kui samas mainitud *õnnis*
Aleksander ehk Aleksander I. Seal,
kus Rosenplänter avaldab lootust, et
ta ülikoolikaaslane, Jüri pastor Peter
Heinrich Schwabe pole uhkeks läinud
(*supperdenti rōssi ei olle temma päh-
hä ajanud*, lk 98–99), on küll seletatud
sõnu *superdent/superintendent* ja *rōs-
si/rōsi*, kuid jäetud mainimata (ja isi-
kuregistrisse üles võtmata), et Rosen-
plänter peab tõenäoliselt silmas teist
vana kaastudengit, Tallinna Toomkiri-
ku ülempastorit Paul Eduard Hörschel-
manni, kellega toimunud jahedat koh-
tumist ta oli kirjeldanud veidi varem
(lk 86–87). Masingu kuulsa *õ* puhul (lk
166–167) oleks alati tore meeles pidada

ka trükimärgi tegelikku leiutajat, trü-
kiladujat Carl Michlerit (vrd Masingu
kirjaväljaande 2. köide, lk 119–122 ja
väljaande juurde kuuluv „Personalia”).
Mida Rosenplänter mõtles, kui ta ni-
metas Viljandi maakoguduse pastorit
Friedrich Carblomi pimedaks ja selle
ametivennast abipastorit Valentin Karl
Heinrich von Holsti nägijaks (lk 192–
193)? Alaviites leiduvatele isikunime-
dele ja elu- ning töödaatumitele lisaks
võinuks sellistel puhkudel ehk midagi
öelda ka usuliste hoiakute kohta; kah-
juks pole ka eessõnas räägitud ajajärgu
usuvastuoludest. Ehk tasunuks midagi
öelda ka Rosenplänteri vaadete kohta
ühise eesti kirjakeele taotlemise asjus?
Nt Rosenplänteri iroonia, millega ta
kirjeldab oma kohtumist Nõo pastori
Gottlieb Samuel Friedrich Schützega
(lk 184–185), jääb lugejal muidu ehk
märkamata-moistmata. Meelsasti olek-
sin tahtnud teada koostajate arvamust
nende mõistujuttude algupära kohta,
mida Rosenplänter kirjutab oma keele-
harjutuspäevikusse 20. juulist alates
(lk 172–175, 195–201). Ja kas lehekül-
jel 185 on tindiplekk või Rosenplänteri
joonistus?

Keelekommentaaries tundub puhuti
olevat liiasust, eriti kui võtame arvesse
ka konteksti: nt seletused sõnade või
väljendite juures nagu *Jumal paraku*
/Jummal parrako 'jumal parandagu;
kahjuks' koos viitega Wiedemanni sõna-
raamatule (lk 24–25), *higitseb/higgitseb*
'higistab' (lk 34–35), *hammastepulvert/*
hammaste-pulwert 'hambapulbrit' (lk
84–85), *Tartu suureskoolis/Tarto sures-
kolis* 'Tartu ülikoolis' (lk 86–87); liit-
sõnavormi *Experimental-Geometriaks*
puhul on seletusse kaasatud ka saksa
keel: *Experimentolgeometrie* (sks k) –
eksperimentaalgeomeetria (lk 96–97).
Teisal aga tundub, et lugeja võimalikku
keelepädevust on üle hinnatud: nt ko-
hata näib sõna *raamat/ramat* tähenda-
vat hoopis kirja ehk sõnumikku (vt nt
lk 86–87, 116–117, 152–153; tähendus
on tuttav Masingu eestikeelsete kirja-

de kaudu); tõlla panemine *tõlla-waia* tähendab ilmselt mitte sõiduriista vaiapanekut, vaid tõllavajasse, st tõlla-kuuri viimist (lk 192–193); *laevamurdmine/laewa-murdmine* tähendus on 'laevahukk' (lk 204–205; vrd saksa *der Schiffbruch*). Ehk pidanuks ka seletama, kui pikk on *pool kolmat jalga* (lk 182–183)?

Peamurdmist on valmistanud see, kuidas edastada Rosenplänteri eesti keelt. Eessõnas (lk 13) on väljaandjad arvanud, et kuivõrd Eva Aaver on publitseerides Rosenplänteri keele iseärasused maksimaalselt säilitanud, siis pidas ta lugejatena silmas spetsialistide kitsamat ringi, kellele vana kirjaviisi lugemine raskusi ei valmista. Ei ole siiski kuigi tõenäoline, et Loomingus avaldatud tekst oleks olnud adresseeritud üksnes väiksele kirjakeele ajaloost huvitatud keeleteadlaste rühmale. Ilmselt luges Rosenplänteri reisiväevikut naudinguga ja aru saades siiski enamik omaaegse Loomingu lugejaid, keda aastal 1983 oli paraku märgatavalt rohkem kui sellel ajakirjal nüüd, 30 aastat hiljem. Need olid siis teisisõnu haritud asjaarmastajad, ja nagu öeldud, on uusväljaannegi suunatud just sellistele lugejatele. Soovin ja loodan südamest, et neid oleks rohkem kui 150, mis on raamatu trükiarv (vt lk 223). Nende tarvis on Metste ja Paatsi pidanud vajalikuks esitada rööptekstina päeviku tõlke praegusaegsesse kirjakeelde (vrd lk 13). Võib-olla olen professionaalse idiotismi ohver, aga mina küll ei soovi painutada meie kirjandusklassikute endisaegset eesti keelt nüüdiskirjakeele keskme (ehk „Õigekeelsussõnaraamatu” ja „Eesti ortograafia”) norminguliistule, rohkem või vähem selle lookeid järgivaks. Paraku on meie senine tavaline publitseerimispraktika ikka veel just selline, kuigi sallivus keelevariaabluse suhtes on tasapisi lisandumas. Kuid eks loe me ju siiani Koidula luulet Aino Undla-Põldmäe ja Liivi luulet Aarne Vinkeli muganduses, Kreutzwaldi muinasjutte

August Annisti jt toimetajate sätituna jne. Redigeerimise leebem variant oleks üksnes graafilise külje, s.o kirjaviisi kaasajastamine, jättes puutumata kõik muu (nii publitseeris Koidula luuletused Eva Aaver 1969. aastal), kuid seegi talitusviis pole ju probleemideta.

Metste ja Paatsi Rosenplänteri-mugandus järgib norminguliistu kaari üldiselt vähem („teksti vanapärasuse rõhutamiseks on säilitatud Rosenplänteri keelele iseloomulikke arhailisi jooni”, lk 13), kuid on kohati oma lahendustes ebajärjekindel ja loob sellisena stiliseeritud hübriidkeelekujude, mida tegelikult kunagi pole olemas olnud, mis aga esindab meie praegust ettekujutust „arhailisest” keeikasutusest. Mis siis ikka, ilukirjanduses on seda tüüpi kujutelmad täiesti võimalikud: meenutagem nt Tuglase arhaiseeritud keelt Aino Kallase tõlgetes või Oskar Lutsu tege laste kõnekeelt, mida tagantjärele on nimetatud Tohuvabohu murdeks. Kui nüüd jätkata Metste ja Paatsi sümpaatset mõtet redigeeritud keelega tekstist kui tõlkest (lk 13), siis öeldakse ju ka, et ühe ja sama teksti õigeid tõlkeid võib olla sama palju kui tublisid tõlkijaidki. Teada on seegi, et tõlge aja jooksul vananeb, tuleb uuesti pöörduda originaali poole, tõlkida uuesti. Praeguse väljaande muudab ajatuks ja kestvaks just Rosenplänteri päeviku faksiimile olemasolu, redigeeritud rööpteksti võime pidada kommentaariumi osaks, tõlgen duseks, mida vajadusel ja võimalusel saab – headele eelkäijatele toetudes – muuta, täiustada, lihvida...

Praegune üleküllane ja killustunud raamatuturg on ühelt poolt õnn ja rõõm, teisalt aga ka häda ja viletsus: head raamatut on raske üles leida. Rosenplänteri päevik, mida autor oma keeleoskust täiustada soovides pidas eesti keeles 1. maist kuni 26. oktoobrini 1833, oli mulle üks mulluseid meelde jäävamaid lugemiselamusi. Leidkem see erakordne kultuuridokument üles ja nautigem seda: võluvas XIX sajandi

algupoole maakeeles kirjeldatud kohad, inimesed, sündmused, lugemisvara ja teised vaimsed harrastused, moraalse täiustumise püüe, igapäevaelu detailid, eelkõige aga kirjapanija isiksus, oma

pürgimustes leebelt järjekindel ja malletsetu.

HELI LAANEKASK